

מתוך ארכיון "יד ושם", תיק 03/538 תרגום מיידיש: בני גבירצמן

פנחס פנטורין חורבן קובל

(1941 – 1945)

זכרונות

ב-7 ביולי 1944 שמעתי ברדיו את הידיעה שכה ציפיתי לה, כי קובל שוחררה על ידי הצבא האדום בשעות הבוקר של אותו יום. לשמע הידיעה עברו לנגד עיניי כבסרט קולנוע, שלוש השנים האחרונות של הצרות. באותו יום שבו שוחררה קובל, נמצאתי במרכז אסיה, בבית חולים צבאי, בו אושפזתי לאחר שנפצתי קשה ולאחר מכן הועברתי לבית הבראה. ההודעה המשמחת על שיחרור קובל חישמלה אותי ומייד החלטתי לנסוע לעיר מולדתי. מבלי לאבד זמן, התקשרתי עם מוסדות השלטון המקומיים וכקצין מצטיין לשעבר נעטרתי לבקשתי ושילחו אותי מייד לקייב. שם מינו אותי מייד לתפקיד חשוב ואחראי בקובל. הגעתי לקובל ברכבת צבאית, ב-22.7.44, והייתי יליד קובל היהודי הראשון שנכנס לעיר השרופה והמתה. שלוש שנים חלמתי והמתנתי לרגע הזה שבו אחזור הביתה. אבל מה ששם פגשתי קשה לתאר. עיר דוממת, מתה, ללא אנשים וכמעט ללא בתים, ללא מדרכות, חורבות. בכל רחבי העיר היה קשה להבחין בתוואי הרחובות של פעם. הכל היה מלא חפירות מגן וערימות עפר. כל העיר היתה ממוקשת ועל כל שעל ניצבו שלטים הנושאים את הכתובת "זהירות מוקשים!" בכל המסלול שעברתי במלחמה, מקובל עד סטאלינגרד ובחזרה עד חארקוב, בה נפצעתי, ראיתי הרבה ערים הרוסות. אבל ההריסות של קובל לא היו מעטות בהרבה מאלו של סטאלינגרד. קובל היתה מכותרת שלושה וחצי חודשים על ידי הצבא האדום, אבל הגרמנים הפכו את העיר למיבצר ונלחמו עד אחרון חייליהם. העיר נראתה מתה לחלוטין. רק ארובות הבתים ההרוסים ניצבו כזקיפים השומרים על דממת המוות של עיר הנרצחים. צעדיי הראשונים היו אל ביתי הקודם ברחוב פבריצינה 4. כבדרך נס, נשאר הבית כמעט שלם, וכבר מרחוק ראיתי שהוא מאוכלס. בצער עמוק ובכאב לא פגשתי את אשתי ובני, שנרצחו בידי הפושעים הנאצים והאוקראינים. בביתי התגוררה משפחה פולנית, שגרשתי אותה ממנו מייד. לאחר מכן הלכתי אל בית העלמין שנמצא ברחוב לודמיר (וולדמירסקיה), כדי לעלות לקיברו של אבי ז"ל הבלתי נשכח. כאשר הגעתי לשם נתקלתי לא הרחק מהכניסה במספר איכרים שהזהירו אותי לא להיכנס, כי כל המקום ממוקש. אבל במלחמה הייתי מורגל לסכן את חיי כל רגע ומבלי לחשוב הרבה נכנסתי לשטח המקודש. המקום לא היה מגודר וללא שער. תוך כדי כניסה ראיתי מראה מעורר צמרמורת: שום מצבה לא נותרה שלמה. כל קבר חולל והמצבות נעלמו. שעה ארוכה שוטטתי במקום הקדוש ובמחשבותי ניהלתי דו שיח עם המתים, שקבריהם הקדושים חוללו בצורה בלתי אנושית כל כך. שאלתי אותם מדוע שתקו ולא השמידו בכוחו של האל את המחללים. אבל מובן מאילו ששאלתי היתה רטורית. תוך זמן מה גיליתי כמה מצבות בחצרות האיכרים הסמוכות. כך החלו חיי בעיר ההרוסה. מספר תושבי העיר אז לא עלה על 250, כולם נוצרים, שכמה מהם, בשמעם על הגיעי לעיר, עזבו אותה מייד, מחשש לנקמתם. בפליאה גדולה ראיתי, כי בית הכנסת הגדול ברחוב לודמיר נותר שלם. כאשר נכנסתי לתוכו התגלתה לעיניי תמונה מזעזעת: קירות בית הכנסת היו מכוסים בדברי פרידה בשפות שונות ובאמצעי כתיבה שונים. אחדים מהם אפילו בדם.

כמה מן הכתובות הסתיימו במילים: "אני כל כך צעיר, אני כל כך רוצה לחיות. אנחנו כבר שומעים את צעדי הרוצחים. ניקמו את דמי החף מפשע. אנחנו דורשים מכם נקמה. אל תשכחו. נקמה. נקמה!" זה היה רצונם של אלה שעמדו לפני המוות ושרק דקות מעטות נותרו להם לחיות. במשך כמה ימים הלכתי אל בית הכנסת הגדול וקראתי את הכתובות, זעקת הכאב האחרונה של אבותינו-אמותינו, אחיותינו ואחינו, נשותינו וילדינו. זמן מה לאחר מכן הגיע אליי עיתונאי רוסי, יהודי, וביקש ממני שאתרגם לו לרוסית את כתובות הפרידה. תוך כדי כך נכנסה לפתע לבית הכנסת אוקראינית לבושה בשמלת איכרות. לא הבנתי מה רוצה כאן נוצרייה, בין הקירות ספוגי הדם. כאשר נגשתי אליה שאלה אותי: "אינך מכיר אותי?" היתה זו סימה ריכשטול מקובל, שזה עתה חזרה מיחידת הפרטיזנים, אשתי הנוכחית. במשך שנתיים היא היתה ביחידת הפרטיזנים 12 קלמ (אולי הכוונה: פרטיזנים שהתמקמו במרחק 12 קילומטר מקובל). יומיים לאחר מכן, בדרך מקובל לכפר סטארע קאשארי (סטארה קושורי), היא סיפרה לי את קורות ההשמדה של 17 אלף יהודי קובל.

*

הגרמנים כבשו את קובל בערב של ה-27 ביוני 1941 ואז החל הגיהנום של יקירינו ומקורבינו. על העיר התנפל ארבה אפל ששדד, גזל ורצח, וכמו ארבה השאיר מאחוריו שדות עירומים ורקובים. שוד, רצח, גזילה – אלה היו רכיבי המנטאליות של הגרמנים, האידיאל שלהם, ותמיד כך יהיו. השלטונות הסובייטיים איפשרו לכל מי שרצה בכך להתפנות לעומק רוסיה. לצורך זה היקצו מספר בלתי מוגבל של קרונות מפוארים, שניצבו מוכנים לנסיעה בתחנת הרכבת עד לרגע האחרון. אנשים יכלו להציל את חייהם וגם את רכושם. אבל היהודים החליטו כי מוטב להישאר תחת הכיבוש הגרמני ורק מעטים ניצלו את הסיוע שלמעשה הציל אותם. (בשולי הקטע הזה כתב מישוה בכתב יד: מוגזם). מייד עם כניסתם לקובל הוכיחו הרוצחים הנאצים את יכולתם. הם השתלטו מייד על המגורים היהודיים הטובים ביותר, השליכו את דייריהם לרחוב ולא הירשו להם לקחת אפילו את החפצים הנחוצים ביותר. כבר ביום השני לכיבוש, הופיעו על הקירות צוים של המפקד הגרמני ושל הגסטאפו, למסור לידיהם מייד את כל מקלטי הרדיו, התכשיטים, הזהב והכסף. יהודים ניצבו בתור ימים תמימים עד שעשו להם את הטובה ולקחו מהם את רכושם. הצוים הופיעו בזה אחר זה ולמי שהפר אותם היה צפוי עונש מוות. צוים אלה היו שוד רשמי. באופן בלתי רשמי שדדו הרוצחים כמה ומה שרצו. על ההתנגדות הפעוטה ביותר או מפני שכך סתם עלה על דעתם, הם רצחו מדי יום עשרות יהודים, נשים וילדים. היהודים הועמדו מחוץ לחוק וגורלם היה תלוי ברצונם של נציב המחוז קאסנר או מפקד הז'אנדרמריה מאנטיי. מייד החלו יהודים להיקרא לעבודות כפייה. העבודות התנהלו בתנאים הגרועים ביותר ולא כל העובדים חזרו הביתה בחיים. המצב נעשה קשה מיום ליום. אספקת המזון היתה מעטה מאוד. המנה היומית של לחם הגיעה למאה גרם. תוך כשבועיים הוקם יודנראט, המנגנון המקשר בין שלטונות הכיבוש הגרמניים לבין האוכלוסייה היהודית. היודנראט היה המבצע של צווי הגרמנים. בין השאר היו חברים ביודנראט של קובל של **מנדל, מ. פרש, וו. פומרנץ, בליקסר, טננבאום, קליימן** ואחרים. המשימות שהוטלו עליהם היו לספק לשלטונות הגרמניים עובדים מייד עם קבלת דרישה כזאת. מי ולאן יילכו היהודים לעבודה היו תלויים רק ביודנראט. יהודים עשירים שכרו לעצמם מחלפים בקרב העניים ואלה ייצרו מוצרים שונים עבור הגרמנים ושיפצו למען הרוצחים את מקומות מגוריהם. היודנראט גם אסף את הכספים שהגרמנים דרשו מידי פעם. הגוף המבצע את פעילויות היודנראט היתה המשטרה היהודית שהוקמה בינתיים. לפי הוראות היודנראט אספו השוטרים מהיהודים חפצים, כסף וכן הלאה. בין משימותיהם היתה גם שמירת הסדר בגטו, שמירה בשערי הגטו וליווי עובדים יהודיים בדרכם למקומות עבודתם ובחזרה. כל היהודים חויבו לשאת טלאי צהוב. על כל עבירה קטנה היה איום במוות. ואכן עשרות יהודים נהרגו באמצע הרחוב. בתחילת יוני 1942 הכניסו הרוצחים הגרמנים את היהודים לגטו. גם קודם לכן גרו היהודים כמו על אי, אבל ללא גדרות. אנשים שיכלו לעבוד הועברו עם משפחותיהם לאיזור שכלל את הרחובות טשובסקי, סנקיביציה ועוד. גטו זה אוכלס כבעשרת אלפים יהודים. שאר ה-6000 – 7000 שלא היה להם אישור עבודה, הובלו אל העיר הישנה. תוך כמה ימים הוקף הגטו (בעיר הישנה) על ידי אנשי גסטאפו ושוטרים אוקראיניים וכל היהודים גורשו אל השוק שנמצא ברחוב בריסק. מכיכר השוק הובלו האומללים בקרונות, תחת שמירה קפדנית, במסילה צרה לכפר בוכובה, הנמצאת במרחק שישה קילומטרים מקובל. כדי להסוות את

הסיבה האמיתית לנטיעה, אמרו להם כי מסייעים אותם למחנות עבודה וציוו עליהם לקחת עמהם מזון לכמה ימים. אבל בהגיע היהודים הובלו כולם יחדיו, זקנים וצעירים, נשים וילדים, לבורות שנוצרו מכריית חול. כאן הכריחו את כל האומללים להתפשט ומייד התחילה שחיטה מזעזעת עד שאי אפשר לתארה. ללא רחמנות נהרגו הכל בלי יוצא מהכלל. אפילו אמהות עם ילדיהן הקטנים בזרועותיהן.

ברגע האחרון עלה מר **אברוך (יוסף)**, המורה לעברית בגימנסיה, חבר הצה"ר (התנועה הרוויזיוניסטית) וגידם על תלולית עפר והחל לזעוק: "רוצחים! דמנו האומלל לא ישתוק. אתם תובסו במלחמה. יש עוד מספיק יהודים שינקמו את מותנו. אחי לאמונה, אל תשתקו. קחו נקמה!" אלא שלא איפשרו לו לסיים. איש גסטאפו חש לעברו וירה לתוך פיו. מכל עבר פתחו ביריות כלי נשק אוטומטיים ומכוונות יריה. ההרוגים, וביניהם כאלה שרק נפצעו, הושלכו לתוך הבורות. לאחר מכן כוסו הגויות בשיכבת חול דקה. איכרים מבוכה סיפרו כי ימים לאחר מכן עדיין נעה האדמה והדם זרם כמו במיזרקה. כמה פעמים נאלצו הגרמנים לפזר סיד על מקום השחיטה. כך בוצעה השמדת חלק מיהודי קובל.

חייהם של היהודים שנותרו היו איומים. עבודות כפייה קשות, חוסר מזון והפחד המתמיד מפני המוות, עירערו עד מהרה את הכוחות.

באוגוסט 1942 הובלו כל היהודים הנותרים לעיר הישנה וכל השטח (שבו אוכלסו) הוקף בגדר תיל. יום יום נהרגו יהודים במספרים גדלים והולכים.

במסווה של חולה, הוכנס הרב, **ר' ולולה טברסקי**, לבית החולים, אבל הגרמנים הצליחו לגלותו ועינו אותו בכלא של קובל.

באותו אוגוסט פתחו הרוצחים בשלב האחרון של השמדת כל יהודי קובל. הם עשו זאת באותה צורה כמו בחודש יוני.

מספר מסויים של יהודים, עד אלף איש, הצליחו לחפור בונקרים עמוקים תחת בתיהם והתחבאו בהם בעת ההשמדה ההמונית. אבל לא עבר זמן עד שהגרמנים, בעזרת האוקראינים וכלבי גישוש, הצליחו לחשוף את היהודים המסתתרים. אלה שהוצאו מהבונקרים הועברו לבית הכנסת הגדול ואחרי כן הובלו משם בחבורות לבוכבה (טעות: **לבית הקברות שברחוב לודמיר**). זאת היתה הסיבה לכך שבית הכנסת נותר על תילו, עם הכתובות של "המוהיקנים האחרונים", שבנשמת אפם האחרונה דרשו נקמה. "גם אנחנו חפרנו לנו בונקר", סיפרה לי סימה ריכשטול. "אבל לילה אחד, כאשר יצאתי ממנו כדי להביא מים, הוא הוקף על ידי גרמנים. בראותי זאת, טיפסתי על הגדר אל הנחל. אוקראיני אחד הבחין בי, אבל שיכנעתי אותו שאני רוסייה ונתתי לו את שעון הזהב הקטן שלי. כך החלו חיי הנדודים שלי. בודדה, שבורה פיזית ומוראלית, ללא כסף וללא פרוסת לחם, ללא ידידים. ניסיתי להסתתר אצל פולניה אחת, שבזמנו נתנו לה את חפצינו למשמרת, אבל היא עמדה להזעיק את הגסטאפו ומיהרתי להימלט מפניה.

"לאחר תלאות רבות הגעתי לכפר סטארה קאשארי ושם עצרו אותי שוטרים אוקראינים. אבל שוב התחזיתי לרוסיה שנמלטה ממחנה של עובדות כפייה בגרמניה. הצגתי את עצמי כנאסטיא איבנובה קאבאלי מהעיר הומל. היכו אותי, הרעיבו אותי ודרשו ממני לספר את האמת, שאני יהודיה. אבל אני עמדתי על שלי, ששמי נאסטיא. לאחר ייסורים רבים שיחררו אותי ונתנו לי אישור, כי אני אכן נאסטיא, ושלחו אותי לעבודה אצל איזה איכר.

"לאחר זמן מה הגעתי ליחידת פרטיזנים בפיקודו של סרן רוסי בשם לאגינב. הייתי קשרית ובתפקידי זה היו שולחים אותי מדי פעם לקובל, בבגדי איכרית. כך עבר הזמן עד שהצבא האדום שיחרר אותי."

*

כך, בקיצור, אירעה השמדת 17 אלף יהודי קובל. מספרם של אלה מתוכם שניצלו הגיע לכ- 25 גברים ונשים.

הנוער של קובל איכזב במובן זה, שלא גילה כל התנגדות. יוצא מהכלל רק אחד, **שלום ארליך**, חבר בית"ר. כאשר באו לקחת אותו לגיא ההריגה, הוא התנפל על מפקד הז'נדרמריה מאנטיי, חטף את אקדחו אבל מאחר שלא ידע איך להפעילו, לא ירה בו אלא רק חבט בו בעוצמה וניסה לחנוק אותו. ז'נדרמים אחדים חשו בריצה וירו בו במקום.

האוקראינים והפולנים שיתפו פעולה עם הגרמנים וכמעט איש מהם לא היה מוכן לסייע ליהודים. להיפך, כאשר באו אליהם יהודים וביקשו מהם להסתיר אצלם את רכושם, הם נטלו אותו ואז הסגירו את היהודים לידי הגסטאפו.

החלטתי, שככל שיהיה בכוחי, אשמיע את זעקת קדושינו הנרצחים לנקמה. דברם האחרון "נקמה!" עמד תמיד לנגד עיני.

אספתי חומר רב על סייעני הנאצים ומשתפי הפעולה עמם ואלה מהם שאפשר היה למצוא נעצרו מייד לאחר שהודעתי עליהם, וחלקם הגדול אף הוצא להורג. מלבד זאת נטלנו חלק במאבק נגד הלאומנים האוקראינים (בנדרביצים – חברי הכנופיות) שבאותם ימים היו מאורגנים היטב ובעלי עוצמה באזורנו. הלאומנים הללו היו הסייענים הנאמנים ביותר לגרמנים. ביחד עם יחידות צבא סובייטיות ניהלנו קרבות רציניים נגדם, תוך שאנחנו מסכנים את חייו פעמים רבות.

חיפשנו את קברי האחים (של יהודי קובל) והחלטנו להציב גדר סביב שני הקברים הגדולים בכפר בוכובה. בעזרת השלטונות הסובייטיים עלה בידינו להשיג מוטות וחוטי ברזל, אספנו כסף בין יהודי קובל וגידרנו את המקום.

בנובמבר 1944, כשהמלחמה עדיין היתה בעיצומה, הסתיימה העבודה. בית העלמין הגדול גודר והוצבה בו מצבה.

כארבעים יהודים, שהתגוררו אז בקובל, לקחו חלק בטקס האזכרה. בשקדנות אספנו את העצמות והגולגלות הפזורות וכיסינו אותן בעפר, שעדיין היה אדום ורווי בדם קרוש. אמרנו קדיש ואל מלא רחמים וגם בתום הטקס עדיין ניצבנו שעה ארוכה ליד הקברים של אבותינו, אמהותינו, נשותינו, ילדינו, אחינו ואחיותינו האומללים. שעה ארוכה ניצבו והרהרנו במעשי הזוועה של הפושעים. אני קורא לכל היהודים: זכור מה שעשה לך עמלק הגרמני.